

5. teema: Plotinose õpetus.

Probleemsituatsioon. Nagu sissejuhatavas kursuses (FLFI.01.053) kõneks olnud, iseloomustab hellenismiaja filosoferimist koondumine koolidesse ja koolkondadesse. Antud perioodi algussajanditel oli niisuguste filosoofiliste õppeasutuste keskuseks peamiselt Ateena. Kuid alates I sajandist p. Kr. avatakse sarnaseid koole üle terve Rooma impeeriumi paljudes linnades. Iseäranis tõusevad teiste seas esile Aleksandria ja Rooma. Plotinos (u. 205-270 pKr) avab oma filosoofiakooli Roomas 244. aastal.

Filosoofia õpetamine ei toimu sellest ajast peale niisiis enam mitte niisugustes õppeasutustes, mida juhtisid kooli asutajat põlvest põlve järjepidevalt asendanud järeltulijad. Impeeriumi igas suuremas linnas oli võimalus õppida nelja peamist filosoofilist õpetust – platonismi, aristotelismi, stoitsismi ja epikureismi. Kuid need koolid kaotasid enamasti varasemat aega iseloomustanud seose oma õpetustraditsiooni suurte alusepanijatega, mille puhul õpetust anti edasi elava traditsioonina koolijuhatajalt koolijuhatajale ühelt põlvkonnalt teisele. Selle asjaolu tõttu kujuneb õpetamine nüüd üha enam “autoriteetide” tekstide selgitamiseks. Kui varasemal perioodil oli õpetamine peaaegu eranditult suuline, siis nüüd õpitakse filosoofiat tekstide lugemise kaudu. Alates III sajandist kujutavad peaaegu kõik filosoofilised teosed endast “autoriteetsete” tekstide kommentaare. Nii kujutavad ka Plotinose traktaadid endast enamasti mõnest Platoni tekstikohast sünenenud konkreetse “küsimuse” arutamist.

Kogu sellele perioodile, ja Plotinosele iseäranis, on omane arusaam, et tõde on juba avastatud. Püüdega tagasi lätetele minna käis kaasas uskumus, et mida iidsem on filosoofiline või religioosne õpetus, seda lähedasem on see inimkonna algupärasele seisundile, millal mõistusele oli veel omane tema algne puhtus. Seetõttu, mida varasemast ajast üks õpetus pärines, seda tõsemaks ja autoriteetsemaks oli põhjust seda õpetust pidada. Nii kujunes ajalooline traditsioon tõe normiks; tõde ja traditsioon, tõde ja autoriteet hakkavad tähendama ühte ja sedasama. Kuigi Plotinose jaoks oli kõrgeimaks autoriteediks filosoofias Platon, püüdis ta Platonigi õpetust viia tagasi veel iidsematele lätetele, inimkonna algsele jumalikule ilmutusele. Kuid kuna tema filosoferimise esilekõundivamaks autoriteediks jääb siiski Platon, siis on tänapäeval kombeks Plotinost ja tema järelkäijaid nimetada uusplatonistideks.

Filosoofia tundmaõppimise sihiks – olgugi tekstide lugemise ja kommenteerimise kaudu – oli ka uusplatonistidel lõpuks ikkagi hellenimiaja vaimus teatud eluviisi omandamine ja praktiseerimine. Filosoofiat mõisteti vaimse täiustumise teena. Kommenteeritud tekstide tundmaõppimist käsitati vaimse harjutusena enesetäiustumise teel, iga filosoofilise teksti lugemine pidi õppijat õpetussüsteemi kohaselt inimesena soovitavas suunas ümberkujundama. Kooliõpetusega käis kaasas ühine elu ja filosoofiliselt põhjendatud eluviisi harrastamine. Õpetaja ei piirdunud üksnes õpetamisega, õpetuse kaaskomponendiks oli ka tudeerijate kõlbelse loomuse eest hoolitsemine.

Plotinose koolis praktiseeritava eluviisi teljeks oli “mõistusele allutatud elu”, s.t. elu, mis on allutatud kõrgeimale osale inimeses, milleks on mõistus. Samas taandub selgesti ebaoluliseks poliitiline tegevus, mis Platoni Akadeemias oli üsnagi esiplaanil olnud.

Plotinose filosoferimine on motiveeritud kahest küsimuseasetusest: ontoloogilisest ja antropoloogilisest. Ontoloogilisest aspektist on küsimus all kogu oleva eksistentsi tingimus ning konstitutsioon, oleva kui terviku ülesehitus. Antropoloogilisest aspektist aga küsimus inimese kohast oleva konstitutsioonis ja sellest, millised perspektiivid iga inimese jaoks see oleva konstitutsioon avab. Tuleb tähele panna, et oma sügavamas tuumas ei ole need mitte kaks eraldi küsimust, vaid kujutavadki endast õigupoolest ühe küsimuse kahte aspekti. Sest mida soovib Plotinos saavutada teadmisega oleva konstitutsioonist? Lõppkokkuvõttes on niisugune küsimine oleva ülesehituse järele ikkagi motiveeritud püüdlusest defineerida inimese koht, inimese asend siin maailmas ja teadvustada inimesele need erinevad eksistentsi võimalused, millised tema ontoloogiline situatsioon talle jätab. Filosoofiline õpetus peab ju aitama kaasa isiksuse ümbersünnile ning õige eluviisi omandamisele. Niisuguse isiksusliku ümbersünni sisuks on Plotinose käsituse kohaselt tagasipöördumine oma tõelise “mina” juurde, mis ei ole midagi muud kui mõistus – meis olemasolev jumalik alge.

Ontoloogiline üldskeem. Kuid lähtugem, nagu üldiselt tavaks, ontoloogiast. Lähtekohaks on siin eeldus, et igasuguse oleva eksistentsi tingimuseks on tema **ühatus**. Miski saab olemas olla vaid tänu

sellele, et ta on ühtne. Kui see miski oma ühtsuse kaotab, siis lakkab ta olemast. Ühtsus on oleva **arche, algpõhjus**. Ühtsust ennast, to hen`i, kui alget, algpõhjust mõistab Plotinos kõigele muule olevale ühtsust jagavana, tänu millele kõik muu üldse saabki eksisteerida. Ontoloogilise algena on to hen absoluutselt esimene, millele ei eelne mitte midagi muud, millest aga sõltub kõik järgnev. Plotinos nimetab osutatud alget ka jumalaks. Selline algühtsus on Plotinose järgi kõige kõrgemaks hüpostaasiks, millest tulenevad kaks alamat hüpostaasi ja olemisastet – tekib oleva hierarhia. Selle hierarhia alamaid astmeid iseloomustab kõrgematega võrreldes järjest vähenev ühtsuse aste.

Püüdes anda to hen-ile mingeid lähemaid sisulisi määratlusi satub inimene hätta. Absoluutse ühtsusena peab alge olema midagi piiritlematut. Igasugune piiritlemine eristab teisest, koos sellega kaob aga ühtsus. Sellisena peab alge olema ainuke, üks. Ühtsuse jaoks on seega igasugune positiivne määratlus ebaadekvaatne. Teda ei saa määratleda ei olemise, ei olemusena, ei eluna, kuna ta on kõigist neist määratlustest kõrgem. See piirang tuleneb juba määratluse loogilisest struktuurist, kuid ei tähenda muidugi mitte seda, nagu ei tohiks väita, et Ainuline Ühtsus eksisteerib. Määratlemine toimub nimelt otsustuste vahendusel, mis koosnevad subjektist ja predikaadist. Subjekti ja predikaadi eristus peab aga paratamatult tekitama paljuse ning seega ühtsuse kaotama. Lisaks sellele piiritleb iga määratlus määratletava kõigest muust. Piiritlemine aga tekitab eristuse kaudu jällegi paljususe ning kaotab ühtsuse. Selles mõttes tuleb tunnistada, et Ainuline Ühtsus on inimkeele ja mõtlemise jaoks adekvaatselt **väljendamatu**. Tema iseloomustamiseks tuleb leida kaudteid.

Üheks selliseks on anda Ainulisele Ühtsusele mitte positiivseid, vaid negatiivseid määratlusi, s.t. ütelda mitte seda, mis Ainuline Ühtsus on, vaid mida ta ei ole. Ka to hen`i kohta kasutatud sõnu “ainuline” ja “ühtsus” tuleb õigupoolest käsitleda eitustena, s.t. “mitte-paljusena” ja “mitte-jagatusena”, to hen`i kohta paljususe ja jagatavuse eitamisena. Siinjuures ei tähenda ühe predikaadi eitamine Ainulise Ühtsuse kohta, sellele vastupidise predikaadi omistamist talle, vaid nende predikaatide vastandlikkusest kõrgemale tõusmist. Näiteks kui eitada, et Ainuline on liikumises, siis ei tähenda see talle paigalseisu omistamist, vaid pigemini Ainulise sellisele astmele tõstmist, millel liikumise ja paigalseisu vastandus ei oma mõtet, kuna Ainuline pole kumbagi. Niisuguse nn. **apofaatilise kirjelduse** kaudteel ongi inimesel siiski võimalik to hen`i nimetada ja iseloomustada.

Lisaks apofaatilisele kirjeldusele on teiseks viisiks, mida Plotinos laialdaselt kasutab, kujundlik iseloomustus. Kõige enamkasutatavamaks viisiks to hen`i iseloomustada on Plotinosel Ainulise võrdlemine valgusallikaga. Ainuline sarnaneb justkui leegisüdamikuga, mille ümber tekivad järjest vähemereda valgusega ringid, kuni viimaks valgus hajub. To hen justkui “kiirgab” ühtsust nagu leek kiirgab enda ümber valgust ja soojust.

Siiski on kõrvuti Ainuga, to hen-iga, veel üks positiivne määratlus, mida Plotinos peaaegu võrdselt tollega kasutab, nimelt **to agathon, hüve**. Platonisti puhul on selline käsitlus mõistagi ootuspärane. Hüve tähendab siin “hüvelisust ennast”, mitte seda või teist üksikut hüvelist asja või omadust. Nagu kõik positiivsed määratlused on ka see Ainu loomust adekvaatselt mitte-tabav (ükskõik milline lõplik positiivne määratlus ei saa olla adekvaatne), aga kõigist ebaadekvaatsetest kõige lähedasem. See määratlus osutab Ainulise rollile olla tegelikkuse kõigi madalamate vormide täiusliku teostumise kõrgeim, niisiis, parim sihtobjekt. Seda saab ta olla aga üksnes siis, kui ta ise on vaba kõigist piiritlevatest määratlustest ja vajadustest.

Hüve endana on Ainuline Ühtsus **autarkne**, eneseküllane. Olles hüvelisus ise, ei vaja ta mitte midagi. Kuna kõik alamad hüpostaasid on **loodud to hen-i** poolt, siis võib tekkida küsimus, miks peaks eneseküllane üldse looma? Kui tema kätkeb endas kõike ja ei vaja midagi, siis mis sunnib teda looma? Vastus on – just nimelt see, et ta on hüve. Olla hüve tähendab jagada hüvelisust, hüve ei saa hüvelisust ainult endale hoida. Kõik täiuslik loob. Ta loob ka selleks, et avada seda täiuslikkust, mis on temasse kätketud. Kuid niisugust loomist ei käsitle Plotinos mitte Ainulise arenemise protsessina, mille lõpuks Ainuline justkui alles oma lõpuniarenenud kuju saavutaks (vrdl. Hegel). Ainuline on alupäraselt täielik täideviidus ja ei vaja selleks loomist. Täiuslikkus on talle omane juba loomise algusest peale, mitte alles lõpus. Hüvelisust ennast käsitleb Plotinos ka jõuna luua, põhjustada. Ja kuna ranges mõttes on üksnes tema ise ja mitte midagi peale tema ei ole – tema on See Ainuline –, siis on niisugune loomine – loomine eimillestki. Uusplatoonilist loomisekäsitlust nimetatakse ka emanatsiooniõpetuseks. **Põhjuslikkuse** käsitlusel toetub Plotinos siin Aristoteleselt laenatud eeldusele või aksiomile, et põhjus peab olema alati enam, olemisvõimsam, või nagu ta ise ütleb “tugevam”, kui tagajärg. Ainuline ei saa seega luua iseennast, vaid see, mille ta loob, on temast vähem. Siit tekib paratamatult oleva **gradatsioon**. Samal ajal ei kaota Ainuline Ühtsus luues endast mitte midagi. Nagu leek kiirgab valgust

jäädes sisimas ikka selleksamaks, niisamuti on ka Ainulise Ühtsusega: temast ripub ära kõik muu, tema ei kaota selle tõttu endast aga mitte midagi ja jääb ikka selleksamaks. Vahekord olemise gradatsiooni astmete vahel on selline, et alam kaeb ülemist olles ülemise jäljend. Kõrgem hüpostaas on seega “originaal”, algeeskuj. Seda vahekorda väljendab Plotinos ka isa ja poja vahekorra metafooriga. Madalam olemisaste kui jäljendus on üha kahaneva olemis- ja väärtusastmega, vastavalt sellele, mida kaugemale ta olemisehierarhias jääb Ainulisest. Mida aste madalamale ja kaugemale algest, seda väiksem ühtsuse, olemisvõimsuse ja hüvesuse aste. Kuid samas püsib “originaali” ja jäljenduse vahekord kõrgemate ja madalamate astmete vahel kogu olemisegradatsioonis, mistõttu tekib kõikehõlmav olemissugulus, läbiv kontinuiteet olemisastmete vahel. See olemiskontinuiteet loob metafüüsilise eelduse oleva tunnetatavusele.

Maailma loomine on seega **paratamatu**, see on Ainulise loomuse täideviimine. Olles hüve, ei saa ta mitte-luua. Ometigi ei taha Plotinos jätta muljet, et tegemist oleks mingitlaadi loodusliku paratamatusega, millele Ainuline oleks pimedalt allutatud. See tähendanuks alge ebatäiuslikkust. Kuid Plotinos esindab käsitlust, mille kohaselt täiuslik saab küll luua vähemtäiusliku, kuid vähemtäiuslikust ei saa tekkida täiuslikumat. Nii toonitab Plotinos niisugust muljet vastustades Ainulise **vabadust**. Ta tõttab ütleva, et paratamatus ei ole siin mitte füüsikaline paratamatus, vaid Ainulisele on omane ka **tahe** – Ainuline on niisugusena, nagu ta oma eksistentsi tahab, ja on seega oma olemuse valitseja. Kuid vaba tahe ei tähenda Ainulise Ühtsuse puhul mitte seda, nagu seisaks ta mitme alternatiivse toimimis-võimaluse ees ja kaalutleks millist neist valida. See eeldakse erinevate valikute vahel kahtlemist ja teadmatust, mis on vastuolus Ainulise Ühtsuse täiuslikkusega. Tegelikult tähendab tema vabadus ikkagi paratamatult parimal võimalikul viisil, ja seetõttu ainsal võimalikult viisil, toimimist. Tema tahe ja tema olemine on identsed. Nii on ka loomine Ainulise jaoks samavõrd vabatahtlik kui paratamatu.

Teine hüpostaas *to hen*-i järel on *nous* (ladina keeles *intellectus*), niisiis mõistuse ehk vaimu aste. *Nous* jäljendab oma allikat, Ainulist, aga ta saab teda jäljendada üksnes omast perspektiivist või oma loomuse kohaselt. Seetõttu peab teine aste olema *to hen*-iga võrreldes paratamatult väiksema “väärtussisaldusega” ning ühtsuse-astmega. Kõrgem aste ei vaja oma olemasoluks madalamat, sel ajal kui järgmine olemisaste on temast täielikus ärarippuvuses.

Teine hüpostaas on valdkond, mida Plotinos nimetab kitsamas tähenduse **olemiseks** (*on* või *einai* või *ousia*). See on tõelise ja täiusliku olemise hüpostaas. Niisugune sõnakasutus kätkeb endas olemise teatud mõistelist interpretatsiooni. Plotinose kui platonisti jaoks on tõeline olemine vormipärane olemine. See mis on, omab vormi ja piiritletust. Vormipärasus ja piiritletus tekitab aga kohe eristuse: mis omab vormi ja piiritletust, on oma vormi kaudu eristatud kõigest muust olevast. Seetõttu ei saagi omistada olemist antud tähenduses *to hen*-ile, vaid tuleb ütelda, et *to hen* on olemise-ülene. See tähendab paratamatult seda, et *to hen*-i kohta tuleb eitada vormipärasust. Kuid see eitamine ei tähenda Ainulise ebatäiuslikkust eitavast ilma-olemise mõttes, vaid vastupidi, tema üliküllust, millest kõik muu piiritlemise kaudu tuleneb. Temas ei tohi olla mingisugust piiritletust, kuna see looks paljuse. Platonliku, ja kreeka-hellenistliku metafüüsika suureks vapustuseks käsitleb Plotinos igasuguse vormi, mõõdu, piiritletuse ja määratluse alget – Ainulist – ennast vormitu, mõõdutu, piiritlematu ja lõputuna. Teise hüpostaasi vormipäraselt piiritletud-olemist käsitleb Plotinos Platoni järgi **ideedemaailmana**. Teine hüpostaas vastab sellele olemisvaldkonnale, mida Platon oma teostes nimetas ideedevaldkonnaks. Ideed ongi olemise puhtad vormid, oleva olemusstruktuurid. Sellisena kujutavad nad endast ka algset **ilu** (*to kalon*), kuivõrd Plotinos seostab ilu olemuslikult vormipärasuse ja hästistruktuureeritusega. Ning Ainulist tuleb jällegi iseloomustada antud valdkonda transsendeerivana ja niisiis ilu-ülesena.

Ideedemaailma terviku kohta kasutab Plotinos teatud aspektist ka nimetust **logos**. Analoogiliselt sellele nagu kõnelemine (*logos prophorikos*) on sisemise mõtlemise (*logos endiathetos*) väline avaldus, on alamad hüpostaasid neile eelneva kõrgema hüpostaasi avaldusteks ja väljendavad seda kasvavas paljuselisuses, s.t. annavad eelnevat *logos*-ena “välismaailmale” edasi. Nii on *nous* Ainulise Ühtsuse *logos*-eks ning temale järgnev hüpostaas omakorda *nous*-i *logos*-eks. *Logos* on ühtlasi ka iga järgneva hüpostaasi vormiv printsiip ehk plaan.

Teiseks olulisemaks määratluseks kõne all olevale hüpostaasile on see, et tegemist on ka **mõtlemise** valdkonnaga. Ta kujutab endast jumalikku intellekti ehk vaimu, ja ideed on selle jumaliku intellekti mõtlemise esemed. Mõtlemisega käib aga alati kaasas teatud eristus: siin eristuvad teineteisest alati ühelt poolt mõtlemise protsess ja teisalt mõtlemise ese – see, millest mõteldakse. Niisuguse

paratamatu eristumise tõttu ei saa *to hen*-ile omistada ka mõtlemist. *Arche* on nõ. mõtlemise-ülene. Samal ajal ei soovi Plotinos aga jätta ka muljet nagu oleks *to hen*-i elu teadvusetu ja sellisena ebatäiuslik. Ta omistab Ainulisele vahetu, “intellekti-ülese” eneseteadvuse (*hoion synaisthesis*).

Intellekti jaoks on ideede mõtlemine samal ajal tema enesetunnetus. Antud valdkonnas kehtib olemise ja mõtlemise identsus. Mõtlemine mõtleb ideid, ideed ongi tema substants, ja selle kaudu mõtleb ta iseennast. Plotinos on siinkohal taas üles võtnud olemise ja mõtlemise identsuse teema, mis filosoofia ajaloos ulatub tagasi Parmenidese õpiluuletuseni. Plotinos toetub niisiis tegelikult mitte üksnes Platonile, vaid kogu varasemale filosoofiapärandile ja tema õpetus tahab olla kogu senieksisteerinud filosoofia kokkuvõte. Tema *nous*-i käsitlus kujutab endast näiteks paralleeli ka Aristoteelse jumalakäsitusele *noesis noeseos*-ena.

Mõtlemise eripära antud tasandil on selles, et ta hõlmab või haarab vaimsesse kaemusesse ideedevaldkonna tervikuna. Tema mõtlemine on n-õ intuiitivne, **kaemuses tervikut korruga-haarav mõtlemine**. Sellisele mõtlemisele vastandlikuks mõtlemise viisiks on diskursiivne mõtlemine, nõ samm-sammult eeldustelt järeldustele või osalt osale liikuv mõtlemine. Diskurssiivne mõtlemine iseloomustab järgmist olemisastet.

Ideed kui jumaliku kaemuse esemed kokku moodustavad **mõistuspärase kosmose** – *kosmos noetos*, või ladina keeles, *mundus intelligibilis*. See kujutab endast harmoonilist tervikut, mida iseloomustab osa ja terviku selline vahekord, kus iga osa peegeldab endas alati kogu tervikut (“kõik on kõiges”). Kuna intellektuaalne kaemus seda tervikut, nagu ka iga osas selles, korruga haarab, siis ei tunne *nous* midagi sellist, mida tal tuleks veel püüelda või otsida.

Mõistuspärasel maailmas on ühtsuse aste väga kõrge, kuigi võrreldes *to hen*-iga, mida iseloomustab täielik ühtsus, on tekkinud teatud paljusus. Tervikut korruga haaravas mõtlemises **ei ole siin siiski ajalisust**, protsessuaalsust. Siin on tervik koos kõigi oma osadega *nous*-i jaoks korruga kohal ja seetõttu puudub vajadus liikuda ühelt osalt teisele.

Plotinos kõneleb selle hüpostaasi kohta veel seda, et tema iseloomustamiseks on rakendatavad teatud spetsiifilised kategooriad. Ta rõhutab, et need ei ole mitte Aristoteelse kategooriate-õpetuses esitatud kategooriad, vaid Platoni poolt tema hilistes teostes (*Sofist*) kasutatud 5 kategooriat: olemine, identiteet, diferents, stabiilsus ja liikumine. Probleemaatiline on neist viimati nimetatu, sest kui on liikumine, siis eeldaks see ka kohe ajalisust. Kuid loomulikult ei peeta liikumise kategooriaga antud juhul silmas mitte liikumist ruumis. Liikumine tähendab siin seda, mida Aristoteles ütleb jumala kohta – tema päralt on elu ja see on täiuslik elu. Aristoteelse kategooriateõpetus on Plotinose sõnul rakendatava üksnes meeltegatajutavale maailmale. Kategooriad, millest seal juttu on, ei ole adekvaatsed vaimse maailma käsitlemise jaoks. Nähtava maailma kord ja harmoonia kujutab endast aga intelligiibli maailma korra ebatäiuslikku jäljendust.

Lisaks eelpooltoodud karakteristikale iseloomustab Plotinos *nous*-i ka demiurgina, kes loob mitte küll vahetult meeleliselt tajutava maailma, küll aga maailmahinge tolle maailma jaoks. Too maailmahing omakorda loob meeleliselt tajutava maailma vastavalt *nous*-i kätketud ideedele. *Nous*-i samastamine demiurgiga on Plotinose tõlgitus Platoni “*Timaios*”-e.

Kolmandaks hüpostaasiks ongi *psyche*, hing. Nii nagu Ainuline loob *nous*-i, nii loob *nous* hinge. Ka siin peab loodu olema vähem kui looja, ta on vaimu (intellekti) jäljendus madalamas meediumis.

Nagu juba viidatud kõneleb Plotinos ühelt poolt **maailmahingest** ja teiselt poolt **individuaalhingedest**. Viimased võivad olla kas inimese, looma või taime hinged. Inimhingel on aga nii vegetatiivne, meeleline kui ka vaimne aspekt.

Maailmahinge on ta omakorda samuti käsitlenud kahest erinevast aspektist. Ühelt poolt on temasse kätketud vaimne hing, s.o. selline hing, mis on pööratud ideede poole, mis taotleb ideede tunnetust. Teiselt poolt on seesama maailmahing aga pööratud ka “nähtava maailma” poole, tähistades igasuguse **aruka korrapära ja seaduspärasuse alget** looduslikus maailmas ning olles seda maailma **juhtivaks** algeks. Hing on kreeklastele üldiselt **elususe alge**, kõik, mis on elus, on hingestatud, hing on võime iseenesest kasvada, areneda. Samas on üksnes hinge madalaim kiht vahetus kokkupuutes kehalisega.

Platon käsitles “*Timaios*”-es hinge kahe alge – ideedemaailma loomusele sarnase alge ja meeltega tajutava maailma loomusele sarnase alge – segust pärinevana moodustisena, mis sellisena omas justkui osa mõlemast. Plotinos muudab hinge staatust, tehes selle vaimseks hüpostaasiks, mis jääb siiski vahendavaks lülits *mundus intelligibilis*-e ja *mundus sensibilis*-e vahele. Ka kehastunult jääb hing intelligiibli maailmaga osavõtu vahekorda, kuigi ei ole sellest enamasti teadlik. Plotinos lükkab tagasi nii stoikute käsitluse hingest kui kehalisest entiteedist, kui ka aristootellaste käsitluse, mille kohaselt

hing on küll ise mittekehaline, ent siiski kehast lahutamatu ja seetõttu surelik. Kuna tema veendumuse kohaselt on hing immateriaalne ning eksisteerib kõigest kehalisest sõltumatult, siis ei ole Plotinose järgi ka õige ütelda, et hing “asub” kehas. Pigemini on korrektne ütelda, et “keha asub hinges”. Too “sees-olemine” tähendab antud juhul mitte-ruumilist sõltuvus-suhet, milles asub ontoloogiliselt ebatäiuslikum valdkond täiuslikumast.

Erinevalt kahest eelnevast hüpostaasist omab hinge elutegevus **ajalist mõõdet**, sest talle on iseloomulik liikumine. Erinevalt intellektist ei hõlma ta olemist tervikuna, vaid korraga ainult osa sellest ja peab seetõttu liikuma ühe osa juurest teise juurde. Hing asub pidevas rahutus uute mõtteobjektide otsingus, et saavutada suurimat võimalikku sarnastumist *nous*’i eluga. Mõtlemine hinge tasandil on **diskursiivne**, see ei suuda haarata mõeldavat tervikuna ühte kaemusesse, vaid liigub edasi “samm-sammult” – ühelt mõtteesemelt teisele, eeldustelt järeldustele, arutledes.

Individuaalsed hinged on maailmahinge osad. Nende olemus on seesama, aga iga individuaalne hing peegeldab maailmahinge justkui oma individuaalselt piiratud perspektiivist. Niisamuti kaeb ka maailmahing omast piiratud perspektiivist intellekti ideedevaldkonda.

Järgmiseks astmeks olemise gradatsioon on **looduslik maailm, *physis***. Too maailm on Plotinose käsitlemise kohaselt ühelt poolt elav, **orgaaniline tervik**. Kuid seda valdkonda iseloomustab lakkamatu saamise vool ja nähtuste mitmekesisus, mis teeb temast tõeliselt oleva kõverpeegelduse. Samal ajal on tõeliselt olev siiski ka selles valdkonnas esindatud – see ilmneb siin vormipärasusena, loodusliku seaduspärana ja iluna. Need ilmingud on vahendatud meeltega tajutavasse maailma vaimuvaldkonnast maailmahinge vahendusel. Seetõttu esineb ka siin mõistuspära, kuid selle avaldumist takistab loodusliku maailma materiaalne paratamatus.

Talle aluseks olevate kõrgemate hüpostaasidega võrreldes iseloomustab looduslikku maailma **väiksem ühtsuseaste ja seda suurem paljuselisuse ja jagatavuse aste**. See avaldub antud oleva valdkonna puhul juba selles, et kõik kehad on oma kolmedimensioonilisuse tõttu jagatavad. Iga kehaline nähtus välistab teise nähtuse esinemise endaga samas ruumikohas. Kehalisuse puhul on väga selge **osa ja terviku erinevus**. Lisaks moodustuvad looduskehad Plotinose järgi, kes oli üle võtnud aristoteelliku hülemorfismi, alati materias (*hyle*) ja vormist (*morphe; eidos*). Kõiki loodusliku maailma nähtusi, kaasa arvatud ka algelemente maad, tuld, õhku ja vett käsitleb Plotinos materia ja vormi ühendustena ning ka sellest tulenevalt endas paljusust kätkevana. Kuna need neli elementi muutuvad ja üksteiseks üle lähevad, siis toob Plotinos nagu Aristoteleski sisse “esimese materia” mõiste võrdsustades selle “saamise ammega”, millest Platon kõneleb “Timaios” es (48d-49b).

Too **algmateria** on Plotinose käsituses olemisgradatsiooni alumisim aste. Materia on meeleliselt tajutavate kehaliste asjade madalaim substraat, mis jääb algelementide muutumistes ja üleminekutes muutumatuks. Iseenesest on too algmateria aga midagi **vormitut**, piiritlematut. Teda saab iseloomustada üksnes eitavalt – ning see asjaolu teeb materia formaalselt sarnaseks *to hen*’iga. Kuid materia määratlematus positiivsete predikaatidega tuleneb täiesti vastandlikust põhjusest. Materia tähistab sellist puudulikkust, mis pidevalt ihaldab ja vajab vormi, on olemise, mis eksisteerib *nous*’i tasandil, absoluutne puudulikkus, sedalaadi olemisest ilma-olek. Seetõttu peab Plotinos ka tagasilükkama “saamise amme” samastamise ruumilisusega (*chora*) Platoni poolt. Ruumilisus eeldab nimelt vormi, kuid materia on antud juhul mõistetud täiesti vormituna.

Eelnevast tulenevalt käsitleb Plotinos materiat ka n-ö **algpahena**, sest Hüve toimib oleva vormipärasuse algena. Materia kui igasugusest vormilisusest ilma-olek peab seetõttu kujutama endast ka hüvelisusest ilma-olekut. Ühtlasi käsitleb Plotinos materiat ka vormituse, korrapäratuse, ühtsuse, hüvelisuse puudu-oleku alusena looduslik-meelises maailmas. Samas ei tõlgitse Plotinos materiat mitte iseseisva alge ega aktiivse jõuna. Plotinose puhul on tegu **ühe-alge-õpetusega**. Iseseisvat olemist omab Plotinosel ainult hüveline. Kurjus on käsitletav üksnes **hüvesuse puudumisena, *steresis***’ena. Kujundlikult saab seda võrrelda pimedusega, mis ei kujuta endast ka mitte midagi muud kui üksnes valguse hääbumist.

Niisugune on siis Plotinose ontoloogiline üldskeem ja vastus küsimusele, milline on oleva konstitutsioon.

Plotinose antropoloogia. Eelpool kirjeldatud ontoloogiline üldhierarhia on selleks aluseks, millele toetudes on võimalik leida vastus küsimusele, milline on inimese koht oleva konstitutsioonis ja millised perspektiivid on inimesele oleva konstitutsiooniga võimaldatud. Inimene on olemuslikult individuaalne hing. Me teame ennast aga mitte ainult hinge, vaid ka keha omavana. See on platonistliku käsitlemise järgi sekundaarne iseloomustus: olemuslikult on inimene hing, tema

kehastumine on õigupoolest ontoloogiline katastroof, samm allapoole olemise väärtushierarhias. Meelelis-kehalise eksistentsi poolt domineeritud inimelu on inimese jaoks justkui oma tõelise olemuse, tõelise mina kaotamine, selle kinnikaetus võõra, "määriva" ballastiga. Kehalisena olemasolemise ebatäiuslikkuse näiteks on selle paratamatu seotus kindla ruumipunktiga, mis välistab samal ajal teises ruumipunktis olemise võimaluse. Inimese elu kehastunud hingena on paratamatult jaotunud ruumis lokaliseeritud ja ajaliselt järgnevateks sündmusteks. Pihustumist ajalis-ruumilises maailmas hetkede ja sündmuste paljususse võib käsitleda isiksuse killustumisena.

Niisugune ei ole eksistents aga vaimutasandil. Ideedemaailm on ühtne: igas idees peegelduvad kõik teised. Siin ei ole ajalisust, ideed on kõik korraga ja täielikult vaimsele kaemusele antud. Siit avanevadki inimese jaoks erinevad perspektiivid. Juhul kui inimese eksistents oleks seotud ainult ja ainult loodusliku maailmaga, siis olekski tema perspektiiviks pihustumine ja killustumine selle maailma lõputusse meeliselt tajutavasse mitmekesisusse ning enesekaotus. Isiksuse terviklikkus peaks sel juhul jääma saavutamatuks. Kuid see ei ole ainus perspektiiv, pigem vastupidi: kehaline eksistents on Plotinose järgi üldse nõ. võõrsilviibimine. Selleks, et olla mina ise, tuleb järelikult teha eelpool kirjeldatud maailma konstitutsiooni emanatsiooniprintsiipi läbi tagurpidi. Tõusta hingelisse dimensiooni, sealt vaimsesse ja lõpuks kokkukuuluvusse Ainulise Ühtsusega.

Selline tagasipöördumine on tegelikult oleva hierarhia enda olemisviis. Oleva hierarhias langeb madalama kõrgemast esiletulemine kokku sinna tagasipöördumisega, sest vaim on vaim, hing on hing ja maailm on maailm üksnes niivõrd, kui nad ühtlasi pidevalt püüdlevald oma loojaga taasühinemise poole. Need kaks protsessi on tõeliselt üks ühtne protsess. Samas ei tähenda tagasipöördumine selles tähenduses oma identiteedi kaotamist ja jumalaga olemuslikku ühekssaamist. Niisiis on tagasipöördumine iga oleva loomuse paratamatus. Kuid vaimsed olendid saavad selle tagasipöördumise teha enda tunnetuse ja tahtmise teadlikuks eesmärgiks. Neil on võimalik luua kooskõla inimese teadliku tegevuse ja mitteteadvustatud püüde vahele pöörduda tagasi algusesse.

Plotinose järgi on inimesel **tahte- või vaimne vabadus** tõusuks kõrgematesse olemissfääridesse. Inimene ei ole niisiis orjastatud meeltega tajutavasse looduslikku maailma, vaid ta omab võimelisust ennast pahelisest maailmast vabastada. Pahelisis ei tähista Plotinosel pelgalt seda kurjust, mida inimesed üksteisele teevad, vaid üldse olemise ebatäiuslikkust. Vabadus tähendab Plotinose arusaamise kohaselt teadlikku otsustamist valida parim ning võimatust eelistada Hüvele pahelist. Vaba tahte puudumine ilmneb selles, et tahe on Hüvest eemalejuhitud ning haakunud ontoloogilise väärtusastmestiku madalamate astmete külge.

Enda vabastamine niisugusest seisundist toimub kolmes astmes. Esimest astet neist nimetab Plotinos (1) **puhastumiseks**. Kehalisust kirjeldab ta justkui hingelisust määriva lisandina. Esmaseks eetiliseks ülesandeks on seega ennast kõigest võõrast ja määrivast vabastada. Inimene on ju olemuslikult hing ja kehalisus on tema jaoks võõras keskkond. Kuigi hing kasutab keha kui instrumenti (*organon*), on talle samavähe paratamatu see, et ta peaks alluma kehalisusega kaasaskäivatele muutustele, emotsionaalsetele erutustele, häiritustele ja kirgedele, nagu käsitööliselegi pole paratamatu kaasa teha oma töövahendi purunemist. "Puhastumine" toimub kõigepealt tavapärases antiikses mõttes – **vooruste** omandamise kaudu. Klassikalisi vooresi nagu vaprus, õiglus, tarkus, mõõdukus mõisteti ju antiikeetikas üldiselt millegi sellisena, mis panevad mõistliku mõõdu meeleliste ihadele, soovidele, vajadustele, kõigele sellele, mis eelkõige seob inimest kehalise maailmaga.

Aga kuna inimene on oma praktilises käitumises ja tegutsemistes kehalise maailmaga paratamatult seotud, siis edasine puhastumine eeldab juba lisaks eetilisele enesetäiustumisele ka teoreetilist tegevust. Teoreetilises tegevuses saab teostuda kõigest kehalisest tagasitõmbumine ja hinge koondumine iseendasse. See toimub kahel astmel: diskursiivse mõtlemise tasandil ja *kosmos noetos* e vaimses kaemuses. Viimane kujutab endast pääsemise teist astet (2) – **valgustumist**.

Plotinose epistemoloogia. Vaimse tõusu teise astmega seostatult võikski käsitleda Plotinose tunnetusteooriat. Selle eripäraks on tema ontoloogiline fundeeritus. Tunnetus on hinge liikumine looduslikust maailmast vaimsesse maailma ja lõpuks algpõhjuse juurde tagasi. Niisugusena teostub tõetunnetuses aga ka olemise enda suundumus – tagasipöördumine algusesse. Selles mõttes viib inimtunnetus oma loomuse kohaselt täide olemise enda konstitutsiooni. Olemine ise on n-õ tagasihoiddev oma algusesse ja inimtunnetus on justkui selle sama protsessi komponent.

Tõesele teadmisele jõudmisel on ka vahetult **etiline** tähendus. Tunnetuse kaudu vabastab inimene end materiaalsesse maailma paratamatult kätketud pahelisusest ja ühineb hüvega. Tänapäeval ei ole me

enam nii kindlad, et inimene, kes tegeleb teadusega, saab selle kaudu ka paremaks inimeseks. Plotinose kui platonisti jaoks on teadus aga eelkõige eetilise sihiga ettevõtmine.

Tunnetusvõimed, mida inimene tõe otsimisel kasutada saab, on erinevad. Vahetult esimeseks tunnetusprotsessi alguses rakenduvaks võimeks on neist meeleline tunnetusvõime, *aisthetikon*. Selle kaudu tunnetame me kehalist maailma kogu tema paljususes, individuaalsuses, laialivalguvuses ja korrapärasuses. Ühtlasi on see ka mittemõistuslik ja kehalisesse eksistentsi haakunud hingeosa. Kõige ontoloogiliselt alaväärtuslik-puuduliku, eetilisel pahelise ja esteetiliselt inetu algpõhjuseks on Plotinose käsituse kohaselt materia, mis keha kaudu vahendatult põhjustab ekslikkust ka kehalisele kõige lähemal seisvas hingeühises. See seletab ka inimlikule tavaelule iseloomulikku kõrgemate tunnetusvõimete eemalejuhitust tõeliselt oleva kaemuselt pelga saamise-maailma käsitlemisele.

Teine võime on *logizomenon* või *dianoetikon*, s.o arutluse ja diskursiivse mõtlemise võime. Ajalises mõttes on see võime kõigepealt rakendatud tajutavale maailmale ja tema funktsiooniks on tajutava maailma nähtuste põhjuste leidmine. Niisugusteks põhjusteks on aga ideed, lõppkokkuvõttes oleva algne olemusstruktuur. Idee avastamine võimaldab märgata nähtavas mitmekesisuses seda ühendavat alust. Nii mõistabki Plotinos mõtlemist – üksikutele eraldiseisvatele nähtustele ühise intelligiibli aluse leidmisena. Selles mõttes on *logizomenon* justkui vahenduslülil ideedemaailma ja nähtava maailma vahel.

Kuid platonistliku arusaama kohaselt meie arutlus mitte ei loo ideid, vaid need ideed peavad meie arutluse jaoks temast endast sõltumatult ette antud olema. Arutlus on midagi ajalist ja protsessuaalset, ideed on ajatud ja igavesed, mis kujutavad nähtava maailma suhtes endast ka **normi**. Plotinos käsitleb mõtlemist meeltega tajutava üle protsessina, milles kujundatakse ühtlasi välja ka hinnang selle üle, kas meeltega tajutav üksik nähtav asi on oma idee hea või halb koopia.

Seni on niisiis kõne all olnud see osa mõtlemisest, mis on suunatud meeltega tajutavale maailmale. Kuid niisugune mõtlemine peab lõpuks paratamatult **reflekteerima ka omaenda eelduste üle**, küsima mõtlemist kui niisugust võimalikuks-tegevate eelduste järele. See eeldab aga mõtlemisprotsessi enda üle järelemõtlemist ning selle igaveste ja apriorsete komponentide esiletoomist. Niisuguse järelemõtlemise eelduseks on hinge sisemine osavõtu-vahekord oleva olemusstruktuuriga, ideede *kosmos noetos*’ega. Ideede mõju mõtlemisele kirjeldabki Plotinos terminiga “valgustumine”, “valgustus”. Tagapõhjaks on siin mõtlemise käsitlemine platonlikult vaimse kaemusena. Sellel on teatud analoogia füüsilise kaemusega. Nägemine vajab vaatamiseks valgust, s.t. midagi kolmandat peale vaatamisvõime ja vaadatava asja, mis teeb nägemise võimalikuks. Nii on ka vaimses tunnetuses – nagu Platoni päikese võrdpilt “Politeia”’s asja modelleeris – vaimse kaemuse võime, tunnetatavad asjad ja kolmandaks see, mis vaimse kaemuse võimalikuks teeb – ideede valgustus.

Reflekteerides tunnetuse võimalikkuse tingimuste üle ja avastades sellisena hinge kätketud vaimset, jätab hing meeltega tajutav maailm seljataha ja keskendub sellele, kust valgus pärit on ja mille kaudu saadakse valgustunuks. Puhas mõtlemine on üksiku üldisele tagasiviimine ja üldine on see, mis toob üksikusse ja eraldiseisvasse ühtsust. Inimhing ei ole kunagi täielikult meeltega tajutavasse maailma vajunud, vaid üks osa temast on pidevalt ja püsivalt seotud noetilise valdkonnaga. Kuid seni kuni meelelisusega seotud osa hinges domineerib, ei teadvusta inimene oma noetilist hingeosa täielikult, see on justkui “ununenud”. Seega võib Plotinos “valgustumist” kirjeldada ka Platoni *anamnesis*’e mõistega. Inimese sihiks on aga tagasipöördumine *nous*’i intelligiibli valdkonda, oma tõelise mina juurde, katkestades igasuguse sideme alamate hingeosadega ja materiaalse kosmosega, kaasa arvatud ka mälestused sellest valdkonnast. Saavutades intellekti ja ideede valdkonna jääb hing selle noetilise maailma kaemusesse püsima. Kuna selles vallas on kõik ajatu, siis ületab ka hing selle tunnetuse kaudu ajalise endas.

Lõppkokkuvõttes tuleb reflekteerida ka selle üle, mis teeb ideed ühtsustloovaks. Järelikult tuleb tõusta ühtsustasandile. See on nüüd pääsemise kolmas aste (3) – **ühekssaamine** (*henosis*). See protsess on ühtlasi ka inimese **enesetunnetuse** lõpuleviimine. Enesetunnetusega on tegemist selles mõttes, et nii nagu kõike muud, nii teab inimene ka iseennast siis, kui ta teab, kust ta pärit on. Enesetunnetus jõuab lõpule seal, kus ka kõik muu pärit on – Ainulises Ühtsuses.

Ainuline Ühtsus on kõiges. Järelikult on ta ka meie hinges. Me liigume tema poole, kui me vabaneme kõigest teiselaadsest, mille lisandumine meid Ainulisest Ühtsusest eristab ja kaugemale viib. Niisugune on kõik see, mis pärineb madalamatest olemisfääridest. Niipea kui me jätame oma tavapärase tegelemise “nähtava maailmaga” ja keskendume olemuslikku hingelisse eksistentsi, liigume me ühtlasi ka lähemale hinge ühtsuse viimsele allikale.

Kuid tavatähenduses seisneb enesetunnetus oma mina tunnetamises. “Mina” ütleme me igapäevaelus selleks, et eristada ennast “Sinust”, “mina” tähendab “mitte-sina” või “mitte-nemad”. Sõna “mina” loob piiri. Ainulises Ühtsuses seevastu mingeid piiritlusi ei ole. Seetõttu kirjeldab Plotinos ühekssaamist kui *ekstasis*’t. See tähendab enesest, oma piiratud minast väljapoole minemist. Ilma sellise oma mina piiride ületamiseta ei ole ühekssaamine võimalik. Mina tuleb jätta seljataha, et saada täielikult üheks Ainulise Ühtsusega. Isoleeritud mina ei ole Plotinose silmis millekski selliseks, mille enesealohoidu tuleks pidada kõrgeimaks hüveks.

Nii mõistetud ühekssaamist ja inimeksistenti *telos*’e-käsitust on nimetatud ka Plotinose müstikaks. Osutatud protsess on tõepoolest selles tähenduses saladuslik, et Ainuline Ühtsus ei ole inimestele loogiliste ja keeleliste vahenditega väljendatav. “Müstika” ei ole aga antud juhul kindlasti vastandmõiste ratsionaalsusele, sest ühekssaamiseni jõutakse ju puhtalt ratsionaalse tunnetuse kaudu. See hinge tõus ja ühekssaamine ei toimu mitte mõtlemisest loobumise, vaid just vastupidi ülimalt vaimse pingutuse kaudu. Mõtiskledes loodusliku maailma üle, viies selle tagasi tema ühisele noetilisele algele, reflekteerides selle protsessi enda võimalikkuste üle, tõustes sellega puhtalt vaimsele tasandile, lõpuks jättes viimse vaimse tõusuga intellekti tasandi endagi seljataha – niisuguste intellektuaalsete toimingutega jõuab ratsionaalne mõtlemine iseenda piirideni, oma lõpetusse ja see lõpetus on tema täius. Täius ise ei ole ratsionaalselt seletatav. Plotinos võrdleb hinge niisugust Ainulise Ühtsusega ühekssaamist pigem armaktis ühtesulamisega, mis ei kaota ju siiski ära osalejate individuaalsust.